

OPPONENSI VÉLEMÉNY
Tóth Szergej
Nyelvhasználat egy totalitárius rendszerben
(Nyelvszociológiai megközelítés), Bp., 1999.
című Ph.D. értekezéséről

Tóth Szergej szakmai tevékenységét kezdettől fogva interdiszciplináris tudományos érdeklődése vezette, amely a nyelvészet, az irodalom és történelem határterületeire eső témákra, interdiszciplináris módszerek kidolgozására és alkalmazására irányult. Szociokulturális meghatározottságú kutatásainak nagy ívű, átfogó, érett összegzése a jelen Ph.D. értekezés. Ez a munka gyökereit tekintve az orosz-szovjet nyelvtudomány nyelvszociológiai irányzatához kapcsolódik, amelyben az orosz irodalmi nyelv fejlődésének vizsgálata összeforrott az orosz nyelv társadalmi rétegződésének kutatásával. Az orosz-szovjet nyelvtudomány olyan klasszikusainak neve fémjelzi ezt az irányzatot, mint pl. L. P. Jakubinszkij, B. A. Larin, akiknek életművében jelentős szerepe volt a szociolektusok, illetve az argó kutatásának.

Az orosz szociolingvisztika 20-as évekbeli ígéretes kezdeményezései, mint tudjuk, a totalitárius rendszer kiépülésével sajnálatosan megszakadtak. A hivatalos szovjet szociolingvisztikai kutatások elsősorban a nyelvfejlődés nyelven belüli tényezőire irányultak, a társadalmi összetevőket természetesen csak abszolút merev ideológiai, (tudomány)politikai korlátok és szűrők rendszerén átvezetve lehetett a kutatás tárgyává tenni. Így a szovjet szociolingvisztika kutatási körén kívül maradt a tényleges társadalmi-politikai tényezők tényleges nyelvi hatásának vizsgálata.

A szovjet totalitarizmus feltételei között kialakult hivatalos birodalmi nyelv (kvázinyelv, „újbeszéd”, nowomowa, novojaz) adekvát elemzése és teljes feltárása a 80-as évek közepétől a peresztrojka felszabadító légkörében, majd a Szovjetunió összeomlása után a 90-es években került napirendre. Tóth Szergej kutatásai ehhez a vonulathoz kapcsolódnak eredetien, szakszerűen, igényesen és alkotó módon.

A disszertáció széleskörű, alapos és gondos szakirodalmi tájékozódását bizonyítja a mintegy 430 tételt tartalmazó, többségében orosz nyelvű bibliográfia, amely az internet-korszak elvárásainak megfelelően a Világhálózat vonatkozó adatbázisait is felhasználja.

A szerző igen gazdaságosan és gondosan kezeli az imponálóan nagy szakirodalmi anyagát. A téma kutatása című fejezetben összefogott áttekintést ad a kutatási előzményekről, középpontba állítva azon szerzőket, akik komplex módon, szintézisre törekedve kísérelték meg a probléma feltárását. A gazdag szakirodalmi anyagot mintegy félszáz tételtől álló szép- és memoárirrodalmi anyag teszi teljesebbé.

Közismert, hogy a társadalmi-politikai tényezők nyelvre gyakorolt hatása a nyelvi rendszer valamennyi szintjén kimutatható (fonetika-fonológia, morfológia, szintaxis), a legmarkánsabban azonban a lexikában, a lexikai szemantikában képeződik le. Ezzel magyarázható, hogy a disszertáció középpontjában az orosz nyelv lexikai elemzése áll,

tehát az a kvázinyelv, „újbeszéd”, amely a politikai publicisztikában született, de uralomra törekedett a nyelv más szféráiban is, sőt, egyetemességre aspirált. E lexikai rendszer áttekintése négy fő kérdéskörre épül.

1. Az abbreviatúrák burjánzása a szovjet nyelv lexikájának legmarkánsabb jegye. Ez a kérdéskör átfogó és részletes leírást kap a dolgozatban, s érdekesek az abbreviatúrák keletkezését feltáró társadalmi-politikai háttérinformációk is. Csupán egy szempontból érzem hiányosnak az abbreviatúrák funkcionálásának bemutatását, és ez a grammatikai szempont. Éppen roppant elterjedtségük miatt indokolt lett volna áttekintő grammatikai jellemzésük a nyelvtani nem, illetve a ragozás szempontjából.

Kitűnő ötletnek tartom viszont a rövidítésszótárakban el nem érhető abbreviatúrák listájának megadását az 1. számú mellékletben, amelyet még szakirodalmi lista is kiegészít. Itt szeretném a szerző figyelmébe ajánlani a E. G. Kovalenko szerkesztésében megjelent 32.000 címszót tartalmazó új orosz rövidítésszótárt (M., 1995.).

2. Az első kérdéskörhöz hasonlóan igen informatív a Nevek és toponímák című fejezet is. (A nevek helyett talán pontosabb lenne a személynevek szóösszetétel használata). Mint ismeretes, a „múltat végképp eltörölni ...” forradalmi hevület, a totalitarizmus ideológiája nagy rombolást vitt végbe a névanyagban. Ezt a rombolást, s vele párhuzamosan az újnévadás buzgalmát kitűnően mutatja be a szóban forgó fejezet. Igen hasznosnak tartom a fejezet anyagának a 2. számú melléklettel való kiegészítését, illetve annak adaptálását.

A társadalomnak a nyelvhasználatba való közvetlen „beavatkozását” a nevek mellett talán leginkább a tiszteletadási formákban érhetjük tetten. E valóban kiváló disszertáció egyetlen komolyabb hiányosságát e kérdéskör teljes mellőzésében látom. Az értekezés esetleges kiadásakor nézetem szerint erre tekintettel kell lenni.

3. A Tolvajnyelv című fejezet legértékesebb eredményének azon folyamat árnyalt bemutatását tartom, hogyan, milyen áttételeken keresztül hatolnak be az orosz tolvajnyelv egyes elemei a hétköznapi társalgási nyelvbe. Ebben a behatolási folyamatban a társadalmi-politikai viszonyok jellegének megfelelően a 20-as évektől kezdve fontos szerepet játszott a forradalmi vezérek nyelvének hatása, mely két, egymással ellentétes tendencia eredőjeként érvényesült: egyrészt normává tette a forradalmi pátoszt, másrészt nyelvi síkon leképezte a szintén politikailag-ideológiailag alátámasztott társadalmi durvaságot, agresszivitást, amely a totalitarizmus kifejlődésével a társadalom irányítását oly tragikus mértékben antihumánussá tette azon elv hangoztatása mellett, hogy legfőbb érték az ember.

4. A GULag nyelve című fejezet valóban az „újbeszéd” szintézise. E fejezet legjobb részének a Btk. törvénycikkek lexikalizálódási folyamatának leírását tartom.

A szovjet korszak orosz nyelvében végbemenő változások elemzését megalapozottá és meggyőzővé teszi a nagy francia forradalom francia és a náci Németország német nyelvében kimutatott változások párhuzamának feltárása. A disszertáció éppen komplexitásának köszönhetően éri el kitűzött célját, annak bizonyítását, hogy a totalitarizmusnak univerzális grammatikája van.

A disszertáció tartalmi értékeivel, magas színvonalával teljesen összhangban van a filológiai apparátus kezelése, a kivitelezés jó technikai színvonala. A stílus, nyelvezet szintén megfelel a tudományos értekezésekkel szemben támasztható követelményeknek. A gondos szerkesztés ellenére néhány gépelési hiba, elütés maradt a dolgozatban, ezeket az általam olvasott példány jobb oldali margóján ceruzával megjelöltem. Néhány zavaró orosz tükörfordítás kiiktatását is indokoltnak tartom (utcaátnevezések, átparafrazálás, kikarikíroz stb.). Mindezeket a szerzővel személyesen megbeszéltem. A tézisek értékelésére azok hiányában nem tudok kitérni.

Összegezve az elmondottakat: Tóth Szergej munkája alapos, sokoldalú, magas színvonalú kutatásra támaszkodó disszertációt eredményezett, amely új tudományos eredményekkel gazdagítja a nyelvészociológiát és az alkalmazott nyelvtudományt. A jelölt teljesítménye kiemelkedően megfelel a Ph.D. értekezésekkel szemben támasztott követelményeknek. Az értekezés minősítése: summa cum laude.

Szeged, 1999. április 29.

Dr. Szalamin Edit

egyetemi docens

a nyelvtudomány kandidátusa

JATE, Szláv Intézet